

ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОНСТАНТИНОВА Вікторія Миколаївна

УДК 930.2 (477.6) “17/18”

**ДЖЕРЕЛА З СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ МІСТ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – 1853 р.**

07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Запоріжжя – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького державного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор

Бойко Анатолій Васильович,

Запорізький державний університет,

завідувач кафедри джерелознавства, історіографії
та спеціальних історичних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор

Кравченко Володимир Васильович,

Харківський національний університет

ім. В.Н. Каразіна,

завідувач кафедри українознавства;

кандидат історичних наук, доцент

Виноградов Геннадій Миколайович,

Дніпропетровський національний університет,

доцент кафедри історії України.

Провідна установа: Інститут історії України НАН України, відділ
історії середніх віків.

Захист відбудеться «__» _____ 2004 р. о _____ годині

на засіданні спеціалізованої вченої ради К 17.051.05 у Запорізькому державному університеті за
адресою: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського 66, корпус 5, ауд. 326.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Запорізького державного університету за
адресою: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського 66, корпус 2.

Автореферат розісланий «__» _____ 2004 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Старух О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження джерел з історії соціально-економічного розвитку міст південного регіону визначається необхідністю проведення ефективної соціально-економічної політики в сучасній Україні, яка повинна враховувати досягнення та прорахунки, що мали місце в минулому. Важливим для процесу державотворення є вивчення традицій місцевого самоврядування, що існували у південноукраїнських містах, історії промисловості та торгівлі.

Реконструкція та комплексний аналіз джерел із соціально-економічної історії міст регіону дозволяє зрозуміти причини та сутність феномена південноукраїнського міста, соціально-економічних процесів, які мали місце на півдні України в останній чверті XVIII – середині XIX ст. та відбуваються в умовах сучасного державотворення.

Питання, дотичні до соціально-економічної історії південноукраїнських міст, розглядалися в історіографії переважно в контексті вивчення соціально-економічної історії Російської імперії або регіону, історії права, адміністративної системи імперії, проблем історичної урбаністики, у джерелознавчих студіях, із формуванням традиційного для кожного напрямку кола джерел. Принципово нове дослідницьке завдання сьогодення — комплексне осмислення історичної ролі міст як елементів соціально-економічної системи Південної України — потребує подолання традиціоналізму в джерельній базі, її цілісної реконструкції, вирішення проблеми репрезентативності.

Розпорошеність архівних фондів, яка зумовлена специфічними особливостями руху службової документації міських установ та подальшого фондоутворення, заклала міцне підґрунтя традиційному твердженню щодо обмеженості джерельної бази досліджень із соціально-економічної історії цього періоду. Отже, на сьогодні є необхідним визначення особливостей фондування документів місцевих та центральних структур, проведення суцільної архівної евристики, джерелознавчого аналізу документації, встановлення специфіки та еволюції законодавчих, актових, справочинних, описово-статистичних і наративних джерел, визначення інформативних можливостей актуалізованого масиву писемних джерел із соціально-економічної історії міст Південної України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми історичного факультету Запорізького державного університету — “Реконструкція демографічних та етнічних процесів на основі комп'ютерної бази даних “Населення Південної України XVIII – XIX століття” (номер державної реєстрації 0100U001736). Особистий внесок автора у розробку даної теми полягає у визначенні інформативних можливостей службової документації міських органів самоврядування для реконструкції демографічних та етнічних процесів південного регіону.

Об'єктом дослідження є комплекс писемних джерел із соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – 1853 р.

Предмет дослідження — виявлений масив писемних джерел (актуалізована джерельна база) з соціально-економічної історії південноукраїнських міст, його специфіка, репрезентативність, вірогідність та інформативні можливості.

Мета дослідження полягає у реконструюванні джерельної бази та визначенні напрямків історичної реконструкції соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – 1853 р. Для досягнення мети в роботі поставлені такі **дослідницькі завдання**:

- простежити закономірності наукового освоєння джерел з соціально-економічної історії міст Південної України;
- визначити представництво джерел із соціально-економічної історії міст в архівосховищах;
- проаналізувати еволюцію та визначити специфіку публікацій джерел з соціально-економічної історії міст півдня України;
- класифікувати джерела із соціально-економічної історії південноукраїнських міст;
- реконструювати систему адміністративного управління містами впродовж 1775 — 1853 років та проаналізувати закономірності руху фондування документальних джерел;
- визначити інформативні можливості джерельної бази для дослідження основних питань соціально-економічної історії міст Південної України: міського самоврядування, соціального розвитку, торгівлі та промислового розвитку.

Хронологічні межі дослідження визначаються періодом останньої чверті XVIII – 1853 р. Нижня межа пов'язана з виділенням із складу Новоросійської губернії Азовської, зруйнуванням Запорозької Січі, запровадженням на території півдня України загальноімперського адміністративного устрою та початком будівництва південноукраїнських міст. Верхня хронологічна межа відповідає, по-перше, практичному завершенню оформлення системи управління містами; по-друге, початку Кримської війни, яка суттєво вплинула на рух та фондування документів; по-третє, завершенню багаторічної роботи по виробленню нової моделі міського самоврядування, яка почала діяти з часу запровадження нового міського положення для Петербурга.

Територіальні межі дослідження визначаються традиційним для історіографії розумінням під терміном “Південна Україна” території трьох губерній — Катеринославської, Херсонської й Таврійської в кордонах 1805 року, які сьогодні включають території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Дніпропетровської, Кіровоградської, Донецької областей, Автономної Республіки Крим та частини Луганської області.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що писемні джерела з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – 1853 р. вперше стали об'єктом спеціального комплексного дослідження. Визначені закономірності наукового освоєння проблеми, виокремлені напрямки, у контексті яких опрацьовувались джерела з соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст останньої чверті XVIII – середини XIX століття. Дисертантом проведено суцільну евристику відповідних фондів 13 державних архівних установ України та Росії. Простежено еволюцію та з'ясовано специфіку публікацій джерел. Виявлені і класифіковані архівні та опубліковані джерела з історії південноукраїнських міст. Для вивчення руху фондоутворення джерел реконструйована система управління південноукраїнськими містами. Проаналізований механізм створення документації міських установ, визначені її обсяги та напрямки руху. Розкриті інформативні можливості актуалізованої джерельної бази для дослідження міського самоврядування, соціальної структури населення, торгівлі та промислового розвитку південноукраїнських міст в останній чверті XVIII – середині XIX ст.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її матеріали можуть стати основою комплексного дослідження з історії південноукраїнських міст; вони можуть бути використані при створенні фундаментального дослідження з історії Південної України, при написанні узагальнюючих праць з джерелознавства історії України.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження у вигляді доповідей оприлюднювалися на міжнародних та всеукраїнських конференціях: “Актуальність проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” (Луганськ, лютий 2001; травень 2002); “Культурологічні та етносоціальні процеси на півдні України XVIII – XIX ст.” (Бердянськ, травень – червень 2001); “Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень” (Київ – Донецьк, жовтень 2001); “Державна етносоціальна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах півдня України” (Запоріжжя, жовтень 2001); “Історико-культурна спадщина Нікопольського району і проблеми історії запорозького козацтва” (Нікополь, жовтень 2001); “Історичне краєзнавство Наддніпрянщини” (Дніпропетровськ, квітень 2002); “Запорізькі єврейські читання” (квітень 2002; квітень 2003); “Актуальні проблеми вивчення історії XIX – XX ст.” (Бердянськ, вересень 2002); Перші Новицькі читання (Запоріжжя, жовтень 2002); “Проблеми запровадження статуту територіальної громади міста Чернігова” (Чернігів, березень 2003). Результати дослідження опубліковано у вісімнадцяти статтях і повідомленнях, з яких 10 вміщено у фахових збірниках.

Структура роботи підпорядкована досягненню поставленої мети та виконанню дослідницьких завдань і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (архівних справ – 122, опублікованих матеріалів – 120, літератури – 342 позиції) та 11 додатків. Загальний обсяг дисертації – 176 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, окреслені його предмет та об'єкт, визначено хронологічні та територіальні межі, сформульовано мету та дослідницькі завдання дисертації, вказано на наукову новизну, практичне значення та апробацію результатів дослідження.

У першому розділі — “Історіографія та методи дослідження”, який складається з двох параграфів, — розглядається стан наукового освоєння джерел з соціально-економічної історії міст Південної України та основні методи дослідження.

У дослідницьких студіях XIX – початку XXI століття можна виділити п'ять напрямків, у контексті яких опрацьовувались джерела з соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст останньої чверті XVIII – середини XIX століття: 1) студії з історії розвитку південного регіону; 2) історико-правові дослідження; 3) вивчення історії адміністративної системи Російської імперії; 4) досліді з проблем історичної урбаністики та 5) джерелознавчі студії.

Характерними особливостями досліджень першої половини XIX століття є їх фактографічність, використання джерел як ілюстративного матеріалу, превалювання серед залучених джерел законодавчих документів. Цей період можна назвати періодом нагромадження історичних фактів та формування традиційного корпусу джерел регіональних студій.

Яскравим представником цього періоду є А. Скальковський¹. На підставі опрацювання досить представницької джерельної бази дослідник розглядав історію виникнення та розвитку міст як наслідок перетворень, що були започатковані державою. Саме такий підхід визначив напрямки евристичного пошуку дослідника та позначився на представництві використаних джерел. Це, передусім, законодавчі документи Повного зібрання законів Російської імперії та справочинні документи губернських і повітових архівів південного краю.

Започаткований А.Скальковським підхід був розвинутий та продовжений студіями М. Мурзакевича, Гавриїла (В. Розанова), О. Маркевича, Г. Соколова стосовно колонізації, заселення регіону, ролі держави та історичних діячів.

---

¹ Скальковский А.А. Херсон с 1774 до 1794 года // Журнал Министерства народного просвещения. – 1836. – № V. – Ч. X. – С. 275-306; Він же. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731 – 1823. – Одесса, 1836. – Ч. 1. – XIV+289 с.; Він же. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края (1731 – 1823). – Одесса, 1838. – Ч. 2. – VIII+351 с.

Окреме місце в цьому процесі посідає праця єпископа Катеринославського і Таганрозького Феодосія (Макаревського)². Акцентування уваги майже виключно на різновидових матеріалах місцевої духовної консисторії, архієрейського будинку та Самарського монастиря визначило орієнтацію соціально-економічних студій на мікрорівень.

Направленість досліджень на систематизацію та аналіз статистичних і справочинних матеріалів таких адміністративних установ південного краю, як губернські правління, міські ратуші та казенні палати особливо проявилася з кінця 70-х років XIX століття — з початком активного святкування сторічних ювілеїв південних міст. Останнє конкретизувалось працями М. Владімірова, О. Орлова, В. Надлера, К. Смолянінова, Г. Ге.

Першу спробу комплексного аналізу накопиченню джерельного матеріалу здійснив Д. Багалій³. Попри наявні хронологічні та фактологічні недоречності, які стали наслідком опрацювання нагромадженої і вже традиційної для дослідів південного краю актуалізованої джерельної бази, результатом такого аналізу стало започаткування в історичній літературі нового концептуального підходу до соціально-економічної історії південного краю. Ним проголошувалась нерозривність попередньої історичної традиції із сучасною специфікою розвитку південного регіону.

Саме такий підхід у контексті соціально-економічної історії міст репрезентували Я. Новицький та Д. Яворницький. Їхні дослідження вирізняє гарна орієнтація в архівних фондах місцевих архівосховищ. Водночас саме знайомство з інформативними можливостями архівних зібрань, а також поширення польових археографічних дослідів визначило особливе місце в їхніх студіях наративних джерел, зокрема усних розповідей.

Подальше наукове обґрунтування неперервності соціально-економічної традиції у розвитку південного краю в контексті матеріалістичного світобачення знайшло втілення в працях Н. Полонської-Василенко⁴. Водночас маємо вдалі спроби вироблення методики аналізу окремих видів джерел, зокрема описово-статистичних та епістолярних.

---

² Макаревський Ф. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття. — Дніпропетровськ, 2000. — 1080 с.

³ Багалій Д.І. Заселення Південної України (Запоріжжя й Новоросійського краю): перші ростки її культурного розвитку. — Херсон, 1920. — 210 с.

⁴ Полонська-Василенко Н. Південна Україна 1787 року (До студії з історії колонізації) // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. — Ч. II. — Мюнхен, 1967. — С. 90-169.

З кінця 30-х років дослідження з історії Південної України загальмувались. У 50-х роках ХХ століття подією у вивченні історії Південної України стали праці О. Дружиніної⁵. Для її студій характерне традиційне для історичної науки цього періоду нагромадження історичних фактів та акцент на введенні до наукового обігу нових документів. В основу робіт О. Дружиніної були покладені розпорядча та реєстраційна документація канцелярії Г. Потьомкіна, описово-статистичні джерела, звіти губернаторів та досить представницький комплекс наративних джерел.

Окреме місце посідають студії В. Кабузана⁶. Разом з тим, певна абсолютизація окладних книг як універсального історичного джерела привела дослідника до своєрідного розуміння вірогідності та достатності джерельної бази при визначенні питань кількості населення міст південного регіону.

Увага сучасних дослідників зосередилась на вивченні соціально-економічної історії регіону останньої чверті ХVІІІ століття. Узагальнюючі дослідження В. Пірка із заселення південного краю доповнюються працями, присвяченими вивченню топографічних описів Південної України кінця ХVІІІ століття⁷. Низка питань соціально-економічного розвитку міст півдня України в останній чверті ХVІІІ століття розглядається А. Бойком, який виходить із принципу “повного уявлення про джерельну базу дослідження”⁸.

Пожвавлення регіональних студій, яке маємо з середини 90-х років ХХ століття, конкретизувалось прагненням до узагальнення питань історії регіону, зокрема соціально-економічного розвитку міст південного краю⁹. Але, за рідким виключенням, ми маємо повернення до традиційної актуалізованої джерельної бази.

Основою джерельної бази досліджень історико-правового напрямку стали законодавчі документи. Цей напрямок був представлений роботами Л. Плошинського, І. Дитятіна, О. Кизеветтера, М. Коркунова¹⁰, які акцентували увагу на ролі держави в становленні міського самоврядування Російської імперії.

---

⁵ Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг. – М., 1959. – 279 с.; Вона ж. Южная Украина 1800 – 1825 гг. – М., 1970. – 383 с.; Вона ж. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825 – 1860 г.г. – М., 1981. – 215 с.

⁶ Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) в ХVІІІ – первой половине ХІХ века. 1719 – 1858 г.г. – М., 1976. – 307 с.

⁷ Пірко В. Заселення Степової України в ХVІ – ХVІІІ ст. – Донецьк, 1998. – 124 с.

⁸ Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті ХVІІІ століття. Аналіз джерел. – К., 2000. – 308 с.

⁹ Історія Одеси. – Одеса, 2002. – 560 с.; Водотика С.Г., Сінкевич Є.Г. Історія Херсонщини. – Херсон, 2003. – 202 с.

¹⁰ Плошинский Л.О. Городское и среднее состояние Русского народа, в его историческом развитии, от начала Руси до новейших времен. – СПб., 1852. – 286 с.; Дитятин И. Устройство управ-

Окремим напрямком досліджень стало вивчення історії центральної та місцевої адміністрації, органів місцевого самоврядування Російської імперії. Предметом дослідження стала як адміністративна система імперії в цілому, так і історія окремих адміністративних установ, органів самоврядування, діяльність посадових осіб південного краю¹¹. У межах цього напрямку пріоритетними джерелами для історичної реконструкції стали законодавчі документи, які регламентували функції установ. Втім, саме ця група джерел не завжди відбиває історичну дійсність, адже дуже часто соціально-економічна реальність південного краю вносила на місцях суттєві корективи до установлених норм.

Значне місце в історіографічному доробку посідають праці з історичної урбаністики. Особливо слід наголосити на роботах М. Неволіна, П. Риндзюньського, Ю. Клокмана, Д. Ліхачова, Б. Міронова, які розробили методіку комплексного аналізу різних видів джерел з історії міст і тим самим склали суттєву основу дослідження міст південного краю, яка реалізувалася, зокрема, працями В. Тимофеєнка.

Опрацювання документів із соціально-економічної історії міст Південної України складається із двох складових — вироблення теоретичних засад джерелознавчого дослідження та застосування джерелознавчих методів у дослідженні джерел із соціально-економічної історії Південної України. Першу складову становлять студії О. Лаппо-Данилевського, І. Шермана, М. Тихомірова, О. Введенського, Л. Пушкарьова, О. Пронштейна, С. Каштанова, Б. Літвака, О. Медушевської, М. Румянцевої, тоді як другу репрезентують роботи Н. Полонської-Василенко, С. Абросимової, А. Бойка, Ю. Мицика, В. Хмарського, Г. Швидько.

У цілому на сьогодні нагромаджена значна кількість джерел з окремих напрямків соціально-економічної історії міст Південної України, випрацювана ґрунтовна теоретична база джерелознавчого дослідження. Разом з тим, побутування й до сьогодні традиційного комплексу джерел з історії міст, розпорошеність матеріалу призводять до численних дискусій щодо часу виникнення

ления городов России. – Т. 1. – СПб., 1875. – 507 с.; Кизеветтер А.А. Русское общество в XVIII столетии. – Ростов-на-Дону, 1904. – 48 с.; Коркунов Н.М. Русское государственное право. – Т. 1-2. – СПб., 1897. – 527 с.

¹¹ Комарницкий А.Я. Исторический очерк общих гражданских учреждений Новороссийского края. – Одесса, 1849. – 70 с.; Загоровский Е.А. Экономическая политика Потемкина в Новороссии (1774 – 1791) // Журнал науково-дослідчих катедр м.Одеси. – 1926. — № 2. – С.74-83; Ерощкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России: Учебник. – 3-е изд. – М., 1981. – 252 с.; Шандра В. Канцелярія новоросійського і бессарабського генерал-губернатора (1822 – 1874): структура, особовий склад, архів // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного ін-ту. – Ізмаїл, 2000. – Вип.9. – С.51-54.

міст, локалізації та традиційних зв'язків. Саме тому на порядку денному стоїть завдання комплексного дослідження писемних джерел з соціально-економічної історії міст Південної України.

Методи дослідження. Для дослідження джерел з соціально-економічної історії міст Південної України був застосований комплекс загальнонаукових, загальноісторичних та джерелознавчих методів: метод аналізу дозволив вивчити історичні умови виникнення джерел, вирішити питання атрибуції, з'ясувати специфіку публікацій; метод синтезу дав змогу узагальнити результати аналізу ознак історичного джерела, окремих комплексів соціальної інформації, що була отримана при дослідженні їх структури та змісту, провести історичну реконструкцію на основі інформативних можливостей джерел; логічний метод був застосований для відтворення комплексу джерел із соціально-економічної історії південноукраїнських міст із урахуванням їх історичного розвитку; метод математичної статистики — для визначення обсягів документопотоків, для кількісного виразу реконструкції інформативних можливостей джерел; історико-порівняльний — для проведення формулярного аналізу джерел; історико-типологічний — для з'ясування питання достовірності та вивчення інформативних можливостей джерел; евристичний метод — для виявлення джерел та опрацювання архівних фондів; метод класифікації — для виявлення особливостей функціонування та внутрішньої структури документів; клаузульно-формулярний метод — для визначення особливостей еволюції формулярів документів.

У другому розділі — “Основні архівні зібрання, публікації та класифікація джерел з соціально-економічної історії міст Південної України” — представлено результати архівної евристики, здійсненої в архівосховищах України та Росії, проаналізовано тенденції розвитку камеральної та едиційної археографії соціально-економічної історії міст Південної України, випрацьовано та здійснено класифікацію писемних джерел.

На місцезнаходження документальних джерел з соціально-економічної історії міст Південної України вирішальний вплив мали рух документів та принципи їх фондування. Справочинна документація генерал-губернаторів, намісницьких, губернських, обласних, повітових органів влади, дум, магістратів, ратуш, окремих підприємств та промислових закладів відклалась, головним чином, в архівосховищах відповідних губернських та повітових установ і на сьогодні, певна її частина, перебуває у відповідних фондах архівосховищ України. Матеріали центральних органів імперської влади, а також потоки документів, які йшли до них від місцевих установ, зберігаються переважно в архівах Москви та Петербурга. В цілому, наслідком здійснення архівної евристики стало те, що джерела з історії соціально-економічного розвитку міст Півдня України були виявлені у 82 фондах 13 державних архівних установ України та Росії — Центрального державного історичного архіву України в місті Києві, Інституту Рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Державного архіву при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, дер-

жавних архівів Херсонської, Одеської, Миколаївської, Дніпропетровської, Запорізької областей та міста Севастополя, Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького, Російського державного архіву давніх актів (м. Москва), Російського державного військово-історичного архіву (м. Москва), Російського державного історичного архіву (м. Санкт-Петербург).

Систематичні археографічні студії щодо історії південного краю ведуть початок з регіональних студій другої чверті XIX століття. З 30-х років XIX століття основна едиційна робота як у цілому з історії Південної України, так і з соціально-економічного розвитку міст регіону, була зосереджена в Одеському товаристві історії та старожитностей. У 33-х томах Записок Одеського товариства історії та старожитностей було виявлено 60 публікацій документів з соціально-економічної історії міст південного краю останньої чверті XVIII століття – середини XIX століття. Враховуючи походження та виду на належність, ці документи можна виокремити у такі п'ять груп: рескрипти та укази російських імператорів; ордери князя Г. Потьомкіна щодо управління південним краєм; листування князя Г. Потьомкіна; топографічні та статистичні описи; щоденники та мемуари.

Археографічний доробок А. Скальковського, одного з перших дослідників історії Південної України, представлений 103 публікаціями з історії останньої чверті XVIII століття. Соціально-економічного розвитку міст стосується менше чверті з них. Проголошений принцип передачі тексту документів “з археографічною точністю”, на якому наполягав А. Скальковський, не завжди дотримувався. Маємо необґрунтовані витяги та лакуни, недоречності з атрибуцією опублікованих джерел. Тому опубліковані документи вимагають додаткової перевірки.

Публікації законодавчих матеріалів у першій половині XIX століття стали самостійним напрямком урядової політики. Найбільшим зібранням опублікованих законодавчих матеріалів до сьогодні є Повне зібрання законів Російської імперії. Внаслідок проведення суцільної евристики було виявлено 926 законодавчих документів, які стосувались соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст, що складає понад 70% від виявлених законодавчих матеріалів з теми, що досліджується.

Окреме місце у розвитку археографії соціально-економічної історії міст південного краю посідають Таврійська та Катеринославська губернські архівні комісії. За походженням та видовою належністю опублікованих джерел переважають рескрипти та укази російських імператорів; ордери намісників щодо управління південною територією; топографо-статистичні описи. Специфікою камеральних археографічних студій комісій стали публікації описів місцевих архівних фондів разом з витягами документів.

З другої чверті XX століття кількість публікацій з соціально-економічної історії Південної України значно скоротилась. Публікувались переважно документи, які мали підтверджувати тезу

про кризу феодально-кріпосницької системи, становлення буржуазних відносин у дореформені роки, вирішальну роль народних мас в історії і класовій боротьбі.

Активізація на місцях краєзнавчої роботи у зв'язку з написанням “Історії міст і сіл Української РСР” та святкуванням двохсотрічних ювілеїв південноукраїнських міст обумовила збільшення кількості публікацій з соціально-економічної історії окремих населених пунктів. З'явилась серія збірників документів, присвячених Херсону, Дніпропетровську, Сімферополю, Севастополю, Миколаєву. Її специфікою став розподіл за традиційним для радянської історіографії хронологічним принципом (дорадянський і радянський період) при непропорційному представництві документів для кожного з виділених періодів. Матеріали кінця XVIII — середини XIX століття становили чи не двадцяту частину опублікованого матеріалу. Разом з тим, маємо високий рівень едиційного виконання видань.

У період розбудови Української держави активізувались регіональні дослідження. Останні значною мірою пов'язані з розвитком польової, камеральної та едиційної археографії регіональних історичних товариств та інституцій. В археографічних виданнях Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, Миколаївського історико-краєзнавчого товариства, Одеського, Запорізького та Нікопольського осередків Інституту козацтва Інституту історії України НАН України значне місце посідають матеріали з історії міст. У серіальних виданнях цих інституцій майже 40 % опублікованих документальних та наративних матеріалів стосуються історії міст Південної України. Разом з тим, для значної більшості подібних видань характерним є републікація джерел.

У процесі реалізації архівної та археографічної евристики щодо соціально-економічної історії міст південного краю були виділені такі види писемних джерел — законодавчі, актові, справочинні, описово-статистичні та наративні.

Перший вид джерел представлений маніфестами, жалуваними грамотами, іменними та сенатськими указами. Всі підвиди, крім указів, представлені лише одиничними документами, що зумовлено їхнім функціональним значенням. Іменні укази складають близько восьмидесяти відсотків від загальної кількості указів стосовно міст. Простежена тенденція до посилення регламентації та уніфікації установчих документів, зникнення декларативних елементів тексту.

Актові джерела складаються з двох функціонально поєднаних підвидів: розпорядчих та засвідчувальних. За колезької системи справочинства розпорядчі документи були представлені ордерами, рішеннями, пропозиціями. За міністерської системи відбулася диференціація видів розпорядчої документації в залежності від місця конкретної установи в системі підпорядкування, що призвело до поступового зникнення ордерів, які поступаються місцем циркулярам, що суттєво змінило розпорядчу документацію вищого рівня, але майже не вплинуло на внутрішнє справочинство міських установ.

Залежно від характеру стосунків між контрагентами можна виділити дві підгрупи засвідчувальних документів. Перша — документи, складені міською установою для іншої установи (органу самоврядування або відомства), до якої належали паспорти, білети, атестати та свідоцтва. Друга — акти, складені купецтвом для міської установи (оголошення та довіреності).

Справочинні документи розподіляються на чотири підвиди — доповідні, реєстраційні, обліково-статистичні та протоколи. Доповідні документи представлені рапортами, повідомленнями, відношеннями, поясненнями та поданнями. До реєстраційної документації належать книги та журнали, які підлягали обов'язковій щорічній перевірці губернськими правліннями. На основі цих документів склалися обліково-статистичні документи (відомості, описи та переліки). Правила складання відомостей визначалися колегіями, а згодом міністерствами. Через свої функціональні особливості підгрупи справочинної документації, призначені для внутрішнього використання, залишались найбільш консервативними, і тому запровадження правил виконавчого справочинства торкнулось їх дещо пізніше ніж актових документів.

Описово-статистичні джерела представлені атласами, описами, статистичними таблицями та довідковими виданнями, які відрізняються від інших, перш за все, характером зібраної інформації, яка повинна була визначити стан певної соціально-економічної сфери та сприяти виробленню рішень з питань управління господарськими одиницями. Не залишалось сталим і представництво окремих підгруп: наприкінці XVIII століття зникають атласи; з 20-х років XIX століття набуває поступового поширення використання статистичних таблиць та довідкових видань.

Наративні джерела дають уявлення про розуміння сучасниками місця південноукраїнських міст у соціально-економічному розвитку Росії. Серед них окремо слід виділити мемуари І. Повноважного та А. де Сен-Жозефа, подорожні записки Й. Гільденштедта, В. Зуєва, Ж. Ромма, Сегюра, Б. Гакета, П. Сумарокова, В. Измайлова, щоденники В. Крижановського, приватне листування Катерини II та Г. Потьомкіна.

Здійснена класифікація джерел з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – 1853 р. дозволяє дослідити особливості функціонування кожного виду джерел і простежити їх еволюцію.

У третьому розділі — “Історичні умови формування джерельної бази з соціально-економічної історії міст Південної України” — розглянуто особливості системи управління південноукраїнськими містами та рух документів вищих і місцевих органів влади.

Становлення та розвиток системи управління містами Південної України, що відбувались упродовж останньої чверті XVIII – середини XIX століття, пройшли чотири етапи, які позначились на напрямках та обсягах документопотоків. Перший етап охоплював період з 1775 по 1783 рік і характеризувався появою ратуш та магістратів як органів самоврядування міст. Другий етап

(1784 – 1795 роки) визначався поширенням на територію Південної України дії губернського положення 1775 року, Жалуваної грамоти містам та передачею до намісницьких правлінь функцій контролю за господарськими справами міст. Система органів міського самоврядування доповнилась думами. Третій етап (1796 – 1801) характеризувався змінами в системі управління містами, які проходили в межах реформування державного управління. Були скасовані проміжні ланки між регіоном та центральними органами управління імперії: з ліквідацією інститутів намісника та генерал-губернатора функції господарського управління південноукраїнськими містами були передані Сенату. Впродовж четвертого етапу в контексті міністерської реформи відбулось запровадження виконавчої системи справочинства в органах міського самоврядування. Чітка ієрархія державних структур, сформована в цей період, визначила загальні риси системи управління містами імперії.

Документообіг органів самоврядування Південної України в останній чверті XVIII – середині XIX століття складався з регламентованої та ситуативної документації, обсяги якої коливалися в залежності від особливостей адміністративної системи управління містами та функціонування органів самоврядування. До першої групи відносились документи, необхідність створення яких була визначена керівними установами, а тому їх поява залежала виключно від фактора часу. Ситуативна ж документація з'являлась у зв'язку з наявністю певних подій, обставин та умов. Ситуативна документація не є прогнозованою і визнається лише її фактичним існуванням або інформацією про ситуацію, яка мала викликати її появу.

Проведені розрахунки дозволили визначити кількісні показники регламентованої документації, яка повинна була надсилатись до Петербурга органами місцевої влади стосовно соціально-економічного розвитку міст протягом кожного із виокремлених етапів становлення системи управління містами Південної України.

Загальна кількість регламентованої документації, складеної на основі документів органів міського самоврядування, для якої був остаточно визначений термін подання і яка мала б надійти до центральних установ від південноукраїнських державних органів протягом 1775 – 1853 років, становила 2 468 одиниць. Попри певну умовність підрахунків, вони надають можливість зрозуміти тенденцію в обсягах документальних потоків.

Упродовж 1775 – 1853 років кожен орган міського самоврядування повинен був за рік створити від п'яти до тридцяти п'яти видів регламентованої документації. Загальна кількість регламентованої документації органів самоврядування (час відкриття яких відомий), для якої був точно визначений термін подання і яка мала б надійти до адміністративних установ півдня України за період останньої чверті XVIII – середини XIX століття, становила 10 117 одиниць.

Щодо ситуативної документації, та актуалізована джерельна база надає можливість визначити лише різновиди документів. У цілому виділено 72 таких різновиди.

Встановлено три інституції, які визначали напрямки руху документації: 1) органи міського самоврядування; 2) міське керівництво усіх рівнів; 3) державні установи. Найбільшим був рух документів до міського керівництва. Загалом міське керівництво отримувало близько сімдесяти відсотків усієї створеної міськими установами документації, що позначилось на видовій належності документів цього потоку.

Четвертий розділ — “Інформативні можливості актуалізованої джерельної бази з соціально-економічної історії південноукраїнських міст”.

Вивчення законодавчих та актових джерел дозволяє простежити зміни урядової політики в питанні заснування нових органів самоврядування в південноукраїнських містах. Якщо в останній чверті XVIII століття уряд всіляко сприяв створенню таких органів, то в першій половині XIX століття він уже значно обережніше підходив до цього питання, оскільки тепер на перший план виходили міркування заощадження коштів і запобігання погіршенню економічного стану вже існуючих структур управління містами. Але збільшення кількості самих міст та чисельності міського населення в регіоні, зміщення акценту у функціях південноукраїнських міст від виконання ролі адміністративних центрів до економічних центрів певних територій змушували владу санкціонувати розширення мережі органів міського самоврядування.

Справочинна документація дає можливість простежити процес трансформації впродовж останньої чверті XVIII – середини XIX століття функцій органів міського самоврядування Південної України, процес бюрократизації діяльності дум, магістратів та ратуш при поєднанні формальної автономії, яка конкретизувалась у дії принципу виборності, із жорсткою системою контролю і регламентацією звітності.

Саме бюрократизацією можна пояснити зафіксоване в справочинній документації збайдужіння місцевого населення до реалізації свого активного та пасивного виборчого права і в той же час відбите в засвідчувальній документації зростання залежності міського населення від дум, магістратів та ратуш у соціально-економічній сфері.

Аналіз законодавчих актів дав змогу простежити зміни в державному регулюванні обсягу прав та свобод кожної верстви, представленої в містах, що значною мірою впливало як на динаміку зміни загальної чисельності міського населення Південної України, так і на зміни кількості представників окремих верств.

Динаміка урбанізаційних процесів відбита переважно в описово-статистичних джерелах. Згідно з ними, станом на 1799 рік, кількість мешканців міст дорівнювала 100 769 особам, що складало 12% населення регіону. За період 1787 – 1799 років кількість міського населення збільшилась в 1,9

рази. У 1825 році в містах мешкало вже 194 905 осіб, а станом на 1852 р. — 328 571 особа. На цей час у середньому по Україні відсоток міського населення становив 8,7, у південноукраїнських же містах він дорівнював 15. Урбанізація регіону відбувалась у першу чергу за рахунок стрімкого економічного розвитку міст-портів і торговельних центрів.

Згідно із законодавчими документами соціальний склад населення міст мав бути представлений: “справжніми міськими обивателями” (міщанами, дворянами, духовенством і селянами), купецтвом, ремісниками, іноземцями, іногородніми, “гостями”, іменитими громадянами, посадськими, які “годувались ремісництвом, рукоділлям чи іншим”.

Періодична торгівля в містах була представлена ярмарками, базарами та торгами із переважанням перших. Згідно з обліково-статистичними джерелами, якщо в 1780 році в містах регіону налічувалось 16 ярмарків, то в 1850 р. ця кількість сягала вже 136. На початку XIX століття відбулись зміни в співвідношенні сфер торгівлі в регіоні, пов’язані зі зростанням питомої ваги стаціонарної торгівлі, яка розвивалась паралельно з торгівлею періодичною. Описово-статистичними джерелами зафіксовано, що станом на 1852 рік кількість пунктів стаціонарної торгівлі перевищувала 3,5 тисячі.

За матеріалами атласів та статистичних таблиць підраховано, що загальна кількість фабрик і заводів Південної України впродовж 1795 – 1852 років збільшилася майже в тридцять сім разів. Це збільшення відбулось, головним чином, за рахунок міст Херсонської губернії. Спеціалізація регіону остаточно закріпилася в першій половині XIX століття. Визначилися два основні напрямки розвитку промисловості: переробка сільськогосподарської продукції та виробництво будівельних матеріалів.

Аналіз документації ремісницьких управ, органів міського самоврядування, військово-топографічних описів, статистичних таблиць та довідкових видань дозволив зробити висновок про те, що суттєву роль у господарському житті міст продовжувало відігравати дрібне виробництво. Ремісники змушені були об’єднуватися в цехи, але жорстка регламентація цехового виробництва існувала лише формально.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За результатами дослідження джерел з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – 1853 р. були зроблені такі висновки.

Історіографія соціально-економічної історії міст Південної України представлена дослідженнями із п’яти напрямків, у яких джерела розглядалися переважно як ілюстративний матеріал для

вивчення проблем історії розвитку регіону, історико-правових досліджень, вивчення історії адміністративної системи Російської імперії, дослідження проблем історичної урбаністики та джерелознавчих студій; для кожного з напрямків сформувалась традиційна джерельна база.

В наслідок діяльності місцевих органів державної влади та органів міського самоврядування сформувались фонди архівів України, які на сьогодні, за незначними виключеннями, представлені переважно фрагментами комплексів документів. В архівосховищах Москви та Петербурга відкриті переважно комплекси документів центральних органів влади, які взаємодіяли з місцевою владою в питаннях, що стосувались соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст.

Археографічна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей, вчених губернських архівних комісій та окремих дослідників зумовила появу у XIX – першій чверті XX століття великого масиву публікацій з соціально-економічної історії міст. Самостійним напрямком урядової політики в першій половині XIX століття стала публікація законодавчих матеріалів. З другої чверті XX століття з ідеологічних причин спостерігалось скорочення кількості та звуження тематики публікацій. Стрімкий розвиток регіональних студій у роки розбудови незалежної держави сприяв активізації археографічної роботи, що зумовило збільшення кількості публікацій.

За видовою належністю корпус писемних джерел з соціально-економічної історії південноукраїнських міст представлений документами: 1) законодавчими (документи установчого характеру, маніфести, Жалувана грамота, іменні та сенатські укази); 2) актовими (розпорядчі та засвідчувальні); 3) справочинними (довідні, обліково-статистична, реєстраційна документація та протоколи); 4) описово-статистичними (атласи, описи, статистичні таблиці, довідкові видання); 5) наративними (мемуари, подорожні записки, щоденники, епістолярія). Завдяки деталізації ознак і особливостей кожного підвиду документів стала можливою структуризація писемних джерел із соціально-економічної історії міст Південної України та реконструкція напрямків руху документів.

Чотири етапи становлення та розвитку системи управління містами позначились на напрямках та обсягах документопотоків. Простежується тенденція збільшення обсягів документообігу в кожному з потоків не лише за рахунок зростання чисельності південноукраїнських міських установ, але і внаслідок бюрократизації системи управління.

Дослідження виявлених джерел з соціально-економічної історії південноукраїнських міст 1775 – 1853 років дозволяє визначити інформативний потенціал для вивчення системи міського самоврядування (простеження еволюції урядової політики щодо органів самоврядування, визначення динаміки зміни чисельності дум, магістратів та ратуш, реконструкції процедури виборів, установлення функцій), дослідження соціального розвитку міст регіону (простеження змін у державному регулюванні статусу кожної верстви, визначення динаміки змін кількості міського населення та

питомої ваги в ньому представників окремих верств, з'ясування специфіки соціального розвитку міст Південної України), вивчення торгівлі та промисловості міст регіону (простеження впливу урядової політики, дослідження еволюції форм торгівлі, основних галузей промисловості та ремісництва).

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Атлас Новоросійської губернії 1799 року як джерело з соціально-економічної історії міст Південної України першої половини XIX століття // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII – XIX століття. – Вип. 4(5). – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2000. – С. 232-234.
2. Атласи Новоросійської губернії як джерела з соціально-економічної історії міст кінця XVIII століття // Вісник Східно-українського національного університету ім. В. Даля. Науковий журнал. – № 10. – Луганськ, 2001. – С. 31-35.
3. Військово-топографічні описи Південної України першої половини XIX століття // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII – XIX століття. – Вип. 6. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2001. – С. 228-230.
4. Соціально-економічний розвиток Південної України (ост. чв. XVIII ст.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – Вип. 15. – Київ – Донецьк: “Рідний край”, 2001. – С. 89-23.
5. Соціальний розвиток південноукраїнських міст першої половини XIX століття // Наукові записки. Історичні науки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – Вип. 46. – Київ – Бердянськ, 2002. – С. 37-41.
6. “Грамота на права и выгоды городам Российской империи” як джерело з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: “Просвіта”, 2002. – С. 25-29.

7. Історіографія досліджень з соціально-економічної історії міст Катеринославської губернії останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. – Вип. 10. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 2002. – С. 85-88.

8. Становлення органів самоврядування міст Південної України останньої чверті XVIII – середини XIX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XVI. – Запоріжжя: “Просвіта”, 2003. – С. 30-34.

9. Особливості економічного розвитку міст Херсонської губернії у першій половині XIX століття // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 12. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С. 154-157.

10. Огляд джерел з історії міст Південної України останньої чверті XVIII – середини XIX століття у вітчизняних архівосховищах // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII – XIX століття. – Вип. 7. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2003. – С. 303-306.

Статті та повідомлення

11. Місце південноукраїнських міст у соціально-економічному розвитку регіону останньої чверті XVIII – середині XIX століття // Студії з історії Степової України. – Вип. 1. – Запоріжжя, 2003. – С. 32-35.

12. Особливості соціально-економічного та адміністративного розвитку Південної України останньої чверті XVIII – середини XIX століття // Україна: вчора, сьогодні, завтра: Збірник наукових праць / Ред. колегія: Вашкевич В.М. та ін. – Запоріжжя, 2003. – С. 134-141.

Публікації доповідей на наукових конференціях

13. Етнічний склад торгівельно-промислової буржуазії південноукраїнських міст останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття // Державна етносоціальна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції 4 – 5 жовтня 2001 року, м. Запоріжжя. – Запоріжжя, 2001. – С. 36-38.

14. Міста в системі державного управління Південної України кінця XVIII – першої половини XIX століття // Ідеологія державотворення і суспільствознавча наука. Тези доповідей на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції, присвяченій 10-річчю незалежності України. 31 травня 2001 року. – Запоріжжя: “Просвіта”, 2001. – С. 188-189.

15. Військово-топографічні описи Катеринославської губернії, зібрані офіцерами Генерального штабу, як джерело з соціально-економічної історії міст Південної України першої половини XIX

століття // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П. Д. Осипенко. Історія. – Бердянськ, 2001. – С. 44-52.

16. Дипломатичний аналіз указів вищих органів влади з соціально-економічної історії міст Південної України першої половини XIX століття // Історична наука: проблеми розвитку. Секція “Всесвітня історія”. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Луганськ: СЛУ, 2002. – С. 169-172.

17. Дослідження Я. Новицького з історії південноукраїнських міст останньої чверті XVIII – середини XIX століття // Матеріали перших Новицьких читань. 24 жовтня 2002 р., м. Запоріжжя. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2002. – С. 64-68.

18. Єврейське населення міст Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття // Шестые Запорожские еврейские чтения. – Запорожье: ”Диво”, 2002. – С. 128-133.

АНОТАЦІЯ

Константінова В.М. “Джерела з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – 1853 р.” – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06. – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2004.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу джерел з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – 1853 року. Визначено закономірності розвитку історичних та джерелознавчих студій з історії південноукраїнських міст. Досліджено представництво джерел з історії соціально-економічного розвитку міст в архівосховищах України та Росії. Проведено класифікацію джерел. Простежено еволюцію та специфіку археографічних публікацій щодо соціально-економічного розвитку міст Південної України. Досліджено та виявлено особливості системи управління південноукраїнськими містами та проаналізовано закономірності руху документів. Реконструйовано інформативні можливості актуалізованої джерельної бази щодо питань міського самоврядування Південної України, соціальної структури населення, торгівлі та промислового розвитку міст.

Ключові слова: Південна Україна, історичне джерело, джерельна база, рух документів, класифікація історичних джерел, система управління, міське самоврядування, форми торгівлі.

SUMMARY

Konstantinova V.M. “Primary sources related to social and economic history of Southern Ukraine’s cities of the last quarter of the XVIII – 1853 year”. – Manuscript.

Thesis on obtaining the degree of Candidate of Sciences (History) in the speciality 07.00.06. – Historiography, source study, special historical disciplines. – Zaporizhzhya State University, Zaporizhzhya, 2004.

The dissertation is dedicated to complex analysis of primary sources related to social and economic history of the Southern Ukraine’s cities of the last quarter of the XVIII – 1853 year. The regularities of the evolution of primary sources studies’ historiography of the history of Southern Ukraine’s cities are revealed. Representation of primary sources related to social and economic history of the Southern Ukraine’s cities in archives of Ukraine and Russia is studied. Classification of primary sources is realized. The evolution and specific features of the archeographical publications related to social and economic history of the Southern Ukraine’s cities is learned. The particular qualities of the system of administration of the Southern Ukraine’s cities are analyzed; directions of the movement of documents are determined. The informative potentials of actualized base of primary sources concerning the urban self-government in the South of Ukraine, social structure of population, trade and industrial development of cities are studied.

Key words: Southern Ukraine, primary sources, movement of documents, documentary sources, classification of primary sources, the system of administration, urban self-government, forms of trade.

АННОТАЦИЯ

Константинова В.Н. “Источники по социально-экономической истории городов Южной Украины последней четверти XVIII – 1853 г.” – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06. – Историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. Запорожский государственный университет. – Запорожье, 2004.

Диссертация посвящена комплексному анализу источников по социально-экономической истории городов Южной Украины последней четверти XVIII – 1853 года. Выявлены закономерности развития исторических и источниковедческих студий по истории южноукраинских городов XIX – XX столетий.

В результате проведения эвристики было определено, что источники по изучаемой проблематике представлены документами, которые хранятся в фондах 13 государственных архивных учреждений России и Украины.

Становление системы публикаций документов по теме нашего исследования происходило в период XIX – XX столетий.

Выявленные письменные источники по социально-экономической истории южноукраинских городов классифицированы на законодательные, актовые, делопроизводственные, описательно-статистические и наративные. Законодательные источники представлены учредительными документами, манифестами, Жалованными грамотами, именными и сенатскими указами. Актовые источники включают распорядительные и подтверждающие документы. Делопроизводственная документация представлена рапортами, сообщениями, отношениями, пояснениями, представлениями, регистрационными книгами, журналами, ведомостями, описями, списками и протоколами. Описательно-статистические документы — атласами, описаниями, статистическими таблицами и справочными изданиями. Наративные — мемуарами, дорожными записками, дневниками, письмами.

Проведенная классификация дала возможность исследовать особенности функционирования каждого вида документов и проследить их эволюцию в период трансформации коллежской системы делопроизводства в исполнительную.

Выделены основные этапы становления системы административного управления южноукраинскими городами. Для каждого этапа утановлены особенности организации и институты, определяющие количество документации и направления ее движения. В зависимости от требований и условий создания выделена регламентированная и ситуативная документация. Представлены расчеты количества регламентированной и ситуативной документации органов городского самоуправления.

Проанализированы закономерности движения документов. Реконструированы информативные возможности актуализированной источниковой базы по вопросам городского самоуправления Южной Украины, социальной структуры населения, торговли и промышленного развития городов.

Ключевые слова: Южная Украина, исторический источник, источниковая база, движение документов, классификация исторических источников, система управления, городское самоуправление, формы торговли.

Підписано до друку 22.04.2004. Формат 60X84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 1.2. Наклад 100 прим.

Друкарська дільниця Запорізького державного університету

69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66.